

Molnár László

Egy göcseji betyár: Kisgyerek Jóska

A betyár szó hallatán vagy láttán valamennyiünk képzeletében a végtelen puszta, a szilaj paripán lobogószárú fehér ingben és gatyában vágató romantikus alak jelenik meg, akinek kalapján árvalányhajat lenget a vágta keltette szél.

A betyárok tetteiről, viselt dolgairól szívesen emlékezik a nép. Dalaiban, meséiben a betyárokkal kapcsolatban is szabadságvágyát testesíti meg. E miatt válik aztán idealizálttá, romantikussá a betyár alakja. Mivel a ponyvairodalom is hálás témát talált a betyártörténetekben, ezért széles körben terjedtek. Főleg az országos híru betyárokról van sok adat, a helyi, kisebb közösségek által ismertekről alig-alig.

Mulató betyár - sótartóra karcolt dísz

Szűkebb hazánknak, a mai Zala megyének, ezen belül Göcsejnek nem voltak született betyárjai. Betyárok által itt elkövetett bűncselekmény, erőszakoskodás persze számtalan akadt. Megfordult itt Sobri, Savanyu, a Patkó testvérek vagy az utolsó bakonyi betyár, Oroszlán Pali, aki egyenesen Göcsejbe tette át székhelyét, miután otthon forró lett lába alatt a talaj.

Az, hogy nem alakult ki betyárság talán a sűrűbb településhálózat, a zártabb emberi közösségek miatt lehetett. Talán erősebb volt az erkölcsi tartásuk, bár szegénységük, keserves életük indokoltta tehetne volna ebbéli tevékenységüket.

Ezért tartom jelentősnek, hogy sikerült rábukkanni egy valóban e tájhoz tartozó betyárra, Kisgyerek Jóskára. Az ő életének azon szakasza, amelyben betyárkodott is bizonyosság az előzőekben leírt zárt közösségektől való távolságtartásra.

A szakirodalomban nem találunk rá vonatkozó adatot. Gönczi ugyan említi Somogyi betyárvilág (Kaposvár, 1941) című munkája 191. oldalán: „Kisgyerek Jóskáról is van szó, kiről azonban semmi adatunk nincs.” Közöl továbbá egy róla szóló dalt is a 207. oldalon:

*„Kisgyerek Juóska fölű a lovára
Azon rojtos hiét szie gatyá
Azon rojtos hiet szie gatyá
Libeg, lobog rajta*

*Nyisd ki ruzsám, nyisd ki,
Ablakod fuktyát,
A Kisgyerek Juóska mast vezetű
Szürke paripáját.*

*Fujd e juó szie, fujd e
Hosszi útnak porát,
Mast vezetű a Kisgyerek Juóska
Szürke paripáját.”*

Horváth Károly népzene kutató is lejegyzett egy dalt Cseretalakoson 1957-ben - mint írja a nekem átadott kottán, amiért utólag is hálával gondolok rá - egy 70 év körüli személytől, akinek a nevét a kotta átírásakor nem tudta elolvasni, de további adattal ő sem tudott szolgálni. Íme a dal szövege:

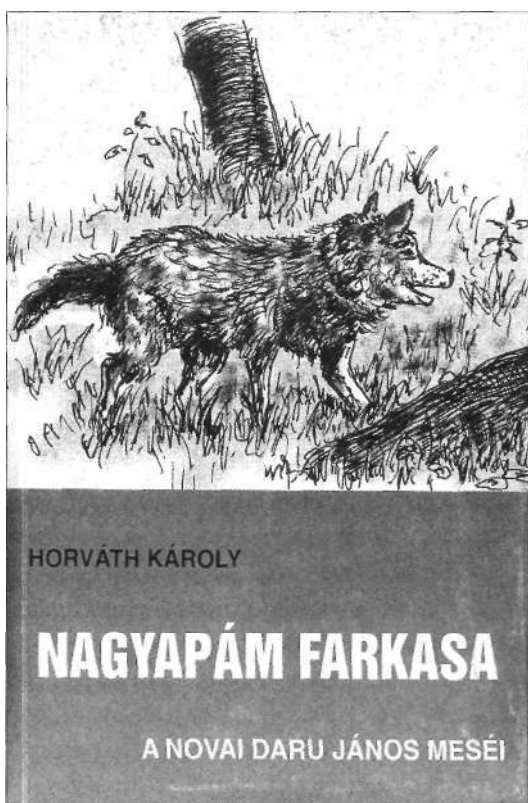
*„Engem hívnak Kisgyerek Jóskának
El akarnak vinni katonának
Göndör hajam le akarják vágni
Nyolc, tíz évet köll ott leszolgálni.”*

Ugyancsak említi Kisgyerek Jóska nevét Horváth Sándor tanító a Zalamegyei Újság 1942. február 7-ei számában közölt Szentpéterföldre története című írásában: „Itt betyárkodott Bene Vendel, Kisgyerek Jóska, Mógor. Itt hévizálgatott (tétlenkedett, henyélt) Szalmás Ferkó, itt nyargalászott Patkó Pista is.”

Mivel nem jelöli meg forrásait, bár érdekes dolgokat ír, írásait nem lehet bizonyító erejűnek elfogadni. Még a bennünket érdeklő betyár esetében leírt sommás kijelentése sem segített a kutatásban: „Kisgyerek Jóskát meg Egerszegen akasztották fel másodmagával a püspökmajor udvarán.”

A történetet valószínűleg hallotta, és a kor divatját követve közre adta azt. Ilyen nevű hely, mint azt Németh József irodalomtörténész volt szíves közölni velem, Zalaezerszegen valóban létezett a mai Zrínyi Gimnázium helyén, illetve környékén, de az ott történt akasztást ő is kizártak tartja.

Ami adaton végül elindulhattunk, azt a családi hagyomány örizte meg számunkra.

Kisgyerek Jóskáról jőmagam a középiskola befejezése után halottam először, amikor egykori tanárom, a már

említett Horváth Károly biztatására Pákán summás dalokat gyűjtöttünk.

Egy ilyen dalgyűjtős délután során mesélt róla nagyapám. Akkor a történet nem érdekelt különösképpen, ezért nem is vettük szalagra. A történet aztán nem is, de a betyár neve a tudatom mélyén megőrződött. Még a pördeföldi betyár-csendőr csata történetének megírásakor sem jutott eszembe, csak évek múlva bukkant fel újra - egy távoli rokon említette, közös ösünnként - kényszerítő erővel több év kutatómunkára ítélve.

Végül sok évi fáradozás után sem tudtam felderíteni teljes életét. Amit megtudtam, azt most közreadom. Mindez az említett „hagyományokból” állt össze. Bár ez a hagyomány is kusza, nehezen követhető. Néha - mint az a kutatás során többször előfordult - a történetet csak elnagyoltan ismerik, a neveket is rosszul tudják. Mivel mégis ezek alapján sikerült megtalálni végül az álnév mögött a valódi személyt, álljon itt most a család által ismert történetek füzére.

Először a novai Daru János visszaemlékezéseit közlöm, időben ugyanis ő állt legközelebb az eseményekhez. Mivel őt személyesen nem ismertem, öccse pedig semmit nem tudott mondani, ezért a történeteket Horváth Károly Nagyapám Farkasa (A novai Daru János meséi) (Zalaezerszeg, 1995) című kötetből vettem át.

A Kisgyerek Jóskáról

A Kisgyerek Jóska híres betyár volt itt a környéken. Rokonsgába is keveredtünk. Mikor még betyárkodott, akkor itt az Alsóhegyen bujkált. Itt ismerkedett meg a néném-mel, aztán később elvette.

Amikor ez az eset történt, Murarátkán laktak a majorban, a grófnál dolgoztak. Nagy, erős ember volt, nem lehetett kifárasztani.

Az egyik szeményei búcsúra mentek el a feleségével. Iszogattak, beszélgettek ezzel-azzal, egyszer csak odaállít hozzájuk a Budai Zsiga. Ez olyan orvvadász volt. Nem szerette a munkát, csak inni szeretett nagyon. Ha ivott, akkor mindjárt elővette a kését, aztán mindenki inkább kitért előle. Ez a Zsiga itt a búcsúban belekötött a Jóskába. Kérdezte tőle a bátyánk, hogy mondd meg, mi a bajod? De az csak szidta, meg azt hajtogatta, hogy az a szarvas, tudod? Akkor már tudta a bátyja, hogy honnan fúj a szél. Ez a Zsiga egyszer lelőtt egy szarvast és egé-

szen az út szélén fejtette, amikor arra ment a Kisgyerek Jóska. Aztán csak úgy jóindulatúan mondta neki, hogy beljebb is húzódhatnál, hiszen itt szem előtt vagy, akárki följelenthet, vagy jöhetnek a pandúrok. Hát ez bökte Zsiga csőrét. Még őt figyelmezteti valaki? Erre célzott ott a búcsúban, amikor a szarvast említett a bátyjának. Zsiga már akkor pityókás volt, ilyenkor aztán hajtotta az ital meg a vére. Csak nem akart elmenni az asztaltól. Rákiabált tücsköt, bogarat. Később már annyira megvadult, hogy föltörülködött és azt kiabálta, hogy máma még vért iszok. Láta a nénje, hogy bolond ez a Zsiga, szólt a Jósának, hogy menjenek haza. De őbenne se káposztalé folyt ám, egy-kettőt jól odamondott a Zsigának. Ez még jobban fölbőszítette. De a néni csak mondogatta az urának, hogy menjenek szépen haza, nem szeretne semmi kellemetlenségbe keveredni. A bátyja hallgatott a nénje szavaira. Megitták a borukat, aztán elindultak. Ez a hülyeforma Zsiga meg utánuk állított. Futott a faluban, elővette a kését, kiabált, már akkor mindenki őt figyelte. Az egyik ember a háza elől odakiáltott Zsigának, hogy gyere be, megkínállak! De az csak futott utánuk. Amikor utolérte őket, egyszerre nekiugrott a bátyánknak. A nénje félrelépett, próbálta Zsigát nyugtatni, de nem lehetett. A bátyja sem hátrált, összekapaszkodtak. Zsiga kétszer, háromszor is lekerült a földre, de csak támadott. Kezében volt a kése, azzal hadonászott. Egyszer aztán olyan közel ért a Jóskához, hogy hátbaszúrta. Amikor a nénje meglátta a vért, elkezdett sikogatni, de nem mert közibük menni. A lapockák közé ment a kés. De ez sem volt elég neki; újra támadott. No, akkor a bátyja is adott neki olyan pofont, hogy elesett. Ezalatt ő is elővette a zsebkését. De még mindig csitította, hogy hagyja abba. Zsiga nem értett a szóból. Jósának már akkor tiszta vér volt a ruhája. Amikor Zsiga föltápaszkodott a földről, újra nekiugrott a bátyjának. A késes kezét elütötte, mire Zsiga kifordult. A bátyja hátravágott azzal a kezével, amelyikben a kése volt, és eltalálta a Zsiga hasát. No, most egyszerre elvágódott, jött a hasából minden.

A falubeliek értesítették a csendőröket, akik ott voltak a faluban, de akkor nem avatkoztak bele a verekedésbe. Zsigát a kórházba, a bátyját meg az orvoshoz vitték. Mikor dolgozni kezdett, Mária Teréziától fájdalomdíjat kapott, büntetést nem.

(146-147. oldalak)

Betyártörténetek Kisgyerek Jóskáról

Mikor nagyapám juhász volt, volt neki egy juhásztársa. Ez volt a Kisgyerek Jóska. Nagy betyár volt. Erős és csaváros eszű ember volt. A nagyanyám testvérjéhez járogatott, később el is vette. Sokszor megjelent éjnek idején a hegyen.

Egyszer kint őrzött az erdőszélben, és megjelenik ott hét személy. Leülnek melléje, beszélgetnek erről, arról. Aztán rátérnek arra, hogy menjen velük, mert ők zsványok. Jó dolga lesz. Föltette nekik Kisgyerek Jóska a kérdést, hogy miket zsványkodtak eddig? Elmondtak egy-két történetet. Egyik-másikról ő is hallott. Mondták neki, hogy lesz lova, pénze, fegyvere. Hát ő még nem volt zsvány, nem akar a bizonytalanba menni. Meg itt van a közelben a menyasszonya, azt sem akarja elhagyni, mert akkor biztos, messzire el kellene menni. A gazdáját sem akarja cserben hagyni, eddig jól megvoltak egymással. Ez a beszélgetés után keményedett, mert ők mindenképpen azt akarták, hogy velük menjen. Egyszer a vezérük fölugrott, fegyvert fogott, két zsvány meg megfogta a karját és azt mondták neki, hogy ne csináljon riadalmat és ne ellenkezzen, mert akkor lőnek. Bekísérték az erdőbe, ott várta őket egy szekér, aztán elindultak. Az Isten tudja, hová vitték, mert keresztül-kasul mentek, települést nemigen érintettek. A gazdája elkezdte kerestetni. Egy jó darabig nem lehetett hallani róla. A pandúrok eljöttek a novai hegyre is keresni. Figyelték a környéket is - mondták a hegyiek. Nagy sokára egy éjjel megjelent a lánynál. Egy egész kapcszár (vastag harisnya) pénzt akart otthagyni nekik. A papámék nem merték elfogadni, mert hátha kitudódik, aztán még ők is börtönbe kerülnek. Azt nem mondta el, merre járt, mit csinált. Azt mondta, arról ne beszéljünk. Ezután még gyakrabban zaklatták a családot a pandúrok. Egyszer még a házat is fölkutatták. Egy hónap múlva újra megjelenik. Megint pénzt hozott. Mondta a családnak, hogy ebből meggazdagodhatnak, tegyék el. Most sem fogadta el nagyapám. Akkor már annyira vad lett a Jóska, hogy még neki is taszította a papát az ajtónak. Ekkor ki akarták tessékelní a házból, de azt mondta, ha őt föladják a pandúroknak, meg ide se engedik be, akkor jön a társaival, aztán rendet vág itt a hegyen. Hát nem lett belőle harag, de hosszú ideig megint nem jött. Azt hitték, már végleg eltért arról a tájról. Öregapám is aggódott miatta, ezért egyszer fölkerekedett, fehér köntényt tett föl, acélt csatolt a derekára, hogy mézárosnak

Itt is jól megfogható a bizonytalan emlékezet. Molnár Anna a Jóskától hallott bántalmazás miatt kezdett szitkozódni (lásd Daru János), itt pedig az akasztás miatt.

Mivel adatközlőm tudta, hogy nagyapja körülbelül mikor kötött házasságot első feleségével, nagyanyjával, a dömefföldi Gaál Veronával, megvolt az első nyom, amin elindulhattam.

Molnár József - a történet szempontjából érdekes - rövid életrajza.

1868. július 4-én született, 5-én keresztelték Nován. Törvénytelen gyermek. Anyja Molnár Anna özvegy zsellér. Keresztszülők Pető József juhász és Kovács Anna. Nován a 6-os házszám alatt laktak.

1892. április 21-én kötött házasságot Gaál Veronával (1870) a pákai templomban. Ekkor Pákán laktak. 1954-ben halt meg Murarátkán, a Rátki vagy Zsindelyes pusztán.

Mivel történetünk szempontjából további élete lenyugtelen, nem is foglalkoztam vele, hanem édesanyja révén próbáltam a főhős nyomára jutni.

Molnár Anna fia születése után két évvel - 1870. február 27-én - férjhez ment Nován. Az ottani plébánia anyakönyvéből tudjuk az alábbiakat: Molnár Anna 1834-ben született Káváson. Anyja Simon Anna, apja Molnár Ferenc juhász. Egyszer már volt férjnél, de megözvegyült. Férjét Tóth Józsefnek hívták. A vőlegény Stangl Vendel uradalmi béres. Hottón született 1842. november 2-án. Anyja (J vagy Tangi Vali, apja Stangl György. Keresztzülei Balog János és Ho vagy ölény Örsze. Az esküvőt követően Kisszigethez tartozó István - vagy más néven Újmajorba költöztek. (Írták István pusztának is.) Itt született második gyermekük, Péter 1872. június 28-án. Ő 18 éves korában - 1890. július 16-án - meghalt. Csömödérben van eltemetve.

Most vessük össze a szájhagyományt az adatokkal. Nincs bizonyítékunk, hogy Molnár Anna Egerszegen a börtönben szülte volna meg gyermekét, de tudjuk, hogy az törvénytelen volt, ami az állításokkal egybevág, tehát kimondhatjuk, hogy Kisgyerek Jóska volt az apa. A gyerek a keresztségben az apja (vélt) nevét, vagy a kor szokását követve a keresztapa nevét kapta. Az adatok egyezőségénél azért álljunk meg egy rövid időre, és foglaljuk össze: Kisgyerek Jóska, mikor még betyárkodott az Alsóhegyen bujkált, Molnár Anna állapotos is lett tőle, később aztán feleségül is vette. Egy másik állítás: „a Szalánál volt kocsmáros a keresztapja.” Stangl Ven-

del Hottón született, tehát közel a Zalához. Mivel az anyakönyvi bejegyzés nagyon szűkszavú, nem közli a keresztapa foglalkozását, nem tudjuk, hogy valóban kocsmáros volt-e, bár ez semmit nem jelent, mert abban az időben az is lehetett. Sajnos a fellelhető forrásokból nem derül ki, hogy Kisgyerek Jóska valóban volt-e börtönben. Bár erre enged következtetni, hogy csak két évvel fia születése után vette feleségül annak anyját, de ennek lehet sokkal prózaibb magyarázata is.

Hogy mindent, amit Daru János elmondott nem szabad kritika nélkül elfogadni, azt a néhány meseszerű adat - „hét zsvány; menjen velük, jó dolga lesz; mikor dolgozni kezdett, Mária Teréziától fájdalomdíjat kapott, büntetést nem” - is bizonyítja.

A többi adat viszont egyezik, és a plébániák születési illetve házassági anyakönyveinek adataival bizonyíthatók. Mivel juhászok, béresek voltak, sokat vándoroltak. Mint tudjuk, a juhászokat Szent Mihály napján (szeptember 29.) fogadták föl Szent Györgytől (április 24.) Szent Mihályig. A béresek pedig naptári évre: január 1-jétől december 31 -éig. Ezért nincs semmi meglepő abban, hogy többször is lakhelyet változtattak. Nováról indultak, az Alsóhegyről, aztán István major következett, fiák esküvőjekor Pákán éltek, majd (MuraRátkára költöztek. Ott is távol a falutól a Rátki, más-képp Zsindelyes vagy Sindölös pusztán éltek. Molnár József ott is halt meg.

Ezek alapján nagy biztonsággal állíthatjuk, hogy a keresett Kisgyerek Jóska valójában Stangl Vendel.

Ezek után szerettem volna az elfogatására vonatkozó utalásokat hiteles adatokkal alátámasztani, azonban erre vonatkozó adatot továbbra sem találtam. A börtönnaplók csak 1876-tól vannak meg a Zala Megyei Levéltárban, és Kisgyerek Jóska neve nem szerepel a Zala-Somogyi Közlöny 1864-1872 közt megjelent számaiban sem.

Közben Molnár József legfiatalabb fia, Sándor úgy emlékezett, hogy nagyanyja 50 éves korában meghalt. Édesapja ekkor még csak 16 éves volt. Felesége halála után nagyapja újra nősült.

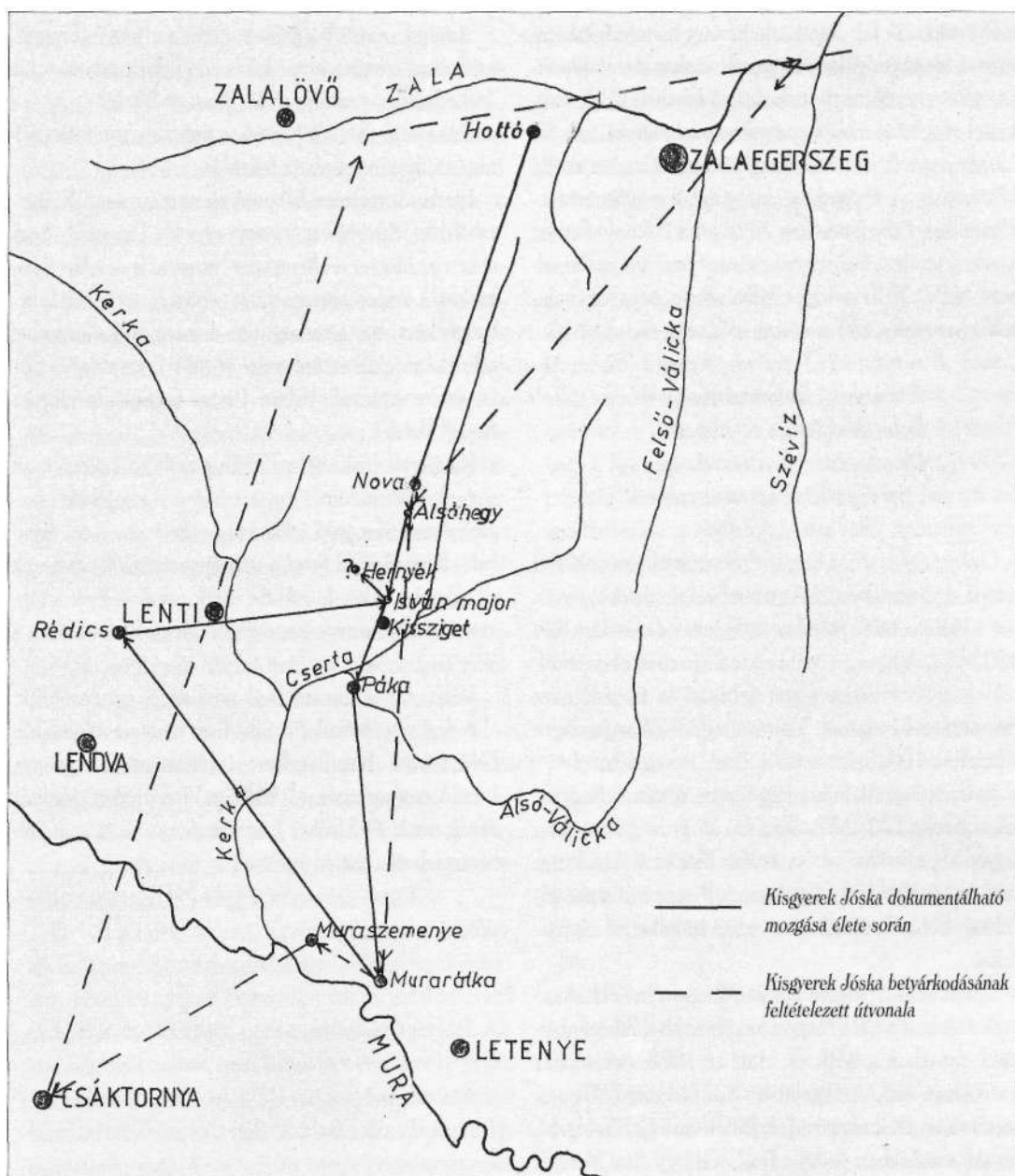
Ezen a nyomon indultam el újra, és a kutatást siker koronázta. Az újabb adatokból kiderült, hogy Rátkáról Rédicstre, a Belső majorba költöztek, ahol Stangl Vendel béresként dolgozott. Felesége itt is halt meg 1881. október 7-én, 47 éves korában, és az ottani temetőben van eltemetve. Férje nem sokáig viselte a gyászt, mert

1881. november 6-án feleségül vette a 21 éves Varga Rozáliát.

Útjuk Rédicről István majorba vezetett, Itt született első közös gyermekük, Anna 1885. január 21-én, de három hét múlva, február 11-én már el is temették. Péterhez hasonlóan ugyancsak a csömödéri temetőben nyugszik. Szintén István majorban született 1886-ban második gyermekük, Imre. Ő az első világháborúban, Boguslauskánál tűnt el 1915. október 26-án. Az 1888. július 17-én született fiúk apja nevét kapta. Ő

Hernyékre nősült, feleségül véve az ottani Bedő Verát. 1916-ban eltűnt a fronton. Az ezzel kapcsolatos iratokon használják a Stangl mellett a Stangli névirást. Az ő gyermekük, az 1915. július 13-án született Vendel osztozott apja sorsában, ő a második világháborúban tűnt el. Ő 1942. január 1-jén kötött házasságot Gutorföldén Lukács Irénnel.

Ezt követően - valószínűleg 1891-ben - Pákára költöztek. Ez azért valószínű, mert mint tudjuk a béréseket, cselédeket december 31-én „szóltították”, azaz kö-

zölték velük, hogy munkájukkal megvannak elégedve, tehát további egy évre maradhatnak, vagy - ellenkező esetben - elküldték őket. Ezek helyére vettek fel aztán más uradalmakból, majorokból jelentkezőket.

Stangl Vendel (Kisgyerek Jóska) halálának helyét és idejét 9 év kutató munka ellenére sem sikerült kiderítenem.

Mivel a betyártörténetek a vándoranekdotákhoz hasonlóan terjednek, mindig az aktuális településhez vagy személyhez kapcsolják őket, nagyon sok esetben a mások által elkövetett cselekménnyel is az adott személyt ruházzák fel. Adatközlőim nagy biztonsággal említenek olyan dolgokat Kisgyerek Jóskának tulajdonítva, amelyeket bizonyítottan nem ő követett el, de hallhatott róla, el is mesélhette gyerekének, unokáinak. Viszont az sem lehet kizárt, hogy a tőle hallottakat az időösszemosta az újságokból, könyvekből megismert történetekkel. Bizonyítékként álljon itt a Zákonyi Ferenc szerkesztette: A Gyöngyösi csárda című könyv (Keszthely, 1967). A 47. oldalon közölt dal szerint a zsanárok ugyancsak a betyártól érdeklődnek:

*A keszthelyi malom alatt,
Sobri Jóska majd ott maradt:
De németek nem ismerték,
„Hol fan sífán”, azt kérdezték.*

A Cigányhegy is valós betyártörténet színhelye volt. Ott akarta ugyanis kifosztani egy társával a zalalövői vásárról hazafelé tartó két pacsai gazdát Oroszlán Pali 1905-ben. A kiszemelt áldozatok azonban elmenekültek, később Kustánszegen felismerve támadójukat csendőrkékre juttatták. Társával együtt Zalaegerszegre vitték (im. 100. old.).

Szintén megtaláljuk a hegyi csata történetét ugyan ezen munka 134-137. oldalán. Hogy még könnyebb legyen az „áthallás”, e csatát Vak Illés és Kőkes Pista, vagy ahogy Illés hívta Kis Gyerek Pista vívta a pandúrokkal. Ebben a csatában azonban mindketten elpusztultak.

Újabb adatra, illetve újabb „Kisgyerekre” bukkanunk azonban a Zala Megyei Levéltárban a Főispáni elnöki iratokban a 656. sz. alatt az 1862. évben. Két iratról van szó. Az egyikben Novák Ferenc főispán szemrehányásait olvashatjuk Bölcs György főszolgabírónak, a másikban pedig a Bölcs György által Németh

János Zala megye első alispánjának írt jelentést olvashatjuk. A levél illetve a jelentés tartalma kísértetiesen egybecseng a Daru János által Kisgyerek Jóskáról elmondottakkal, miszerint azt kisebb vétségért - birkaoltovajlás - elfogták, de megszökött.

Első alkalommal szerepel hivatalos iratokban a Kisgyerek elnevezés, bár ez sem Kisgyerek Jóskára vonatkozik.

„Szőke József név alatt csavargott, igazabban pedig Kisgyerek, vagy Czibók Sándor.”

Érdekességként álljon itt a korabeli személyleírás:

„Czibók vagy Kisgyerek Sándor, középtermetű, szőkehajú, rendes orrú, fehér képű. Kék szemű - kis szőke bajuszu szakáll nélkül, mintegy 20-21 éves.

Ruházatja: Setétkék pitykés dolmány setétkék nadrág (:reithosen:) sapkája fekete báránybőr.”

Életkorát tekintve hasonló életkorú, mint a Kisgyerek Jóska, de többi adata nem egyezik. Úgy tűnik, hogy ebben az időben a „Kisgyerek” elnevezés - talán a fiatal kor, a lányos kinézet miatt - elég gyakori volt a betyárok közt. Bár az adatgyűjtés hosszú évei alatt szinte sehol sem találkoztunk vele, végül három zalai betyár is viselte e nevet: Kőkes Pista, Czibók Sándor és Stangl Vendel.

Kisgyerek Jóska beleszürkült a hétköznapiakba, mert semmi izgalmas nincs egy a mindennapok tevékenységét folytató, öregedő juhász vagy béres életében, évkekel - évtizedekkel - túl a magyar betyárvilág második virágkorán. Akik körülötte éltek, nem is tudhatták, amit ma már tudunk, hogy ő volt az egyetlen - akinek a neve fennmaradt - göcseji betyár.

Végezetül köszönetet kell mondanom mindazoknak, akik segítsége nélkül e munka nem jöhetett volna létre: Foki Ibolya, Kapiller Imre levéltárosoknak, Kónya László muraszemenyei, Mester Vince pákai, Molnár János novai és Stróber László zalaegerszegi apát-plébánosnak és a családtagoknak.